

پیامدهای اقتصادی کشف حجاب و رکود بازار منطقه اصفهان (با تکیه بر نقش فروشندگان دوره گرد یهودی)

فائزه توکلی^۱

چکیده

در مقاله حاضر برخی پیامدهای اقتصادی در جریان کشف حجاب رضا شاه (سالهای ۱۵ - ۱۳۱۴) در حوزه فعالیت‌های بازار اصفهان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در این پژوهش، اسنادی مبنی بر ورشکستگی اقتصاد بازاریان اصفهان پس از کشف حجاب رضاشاه مورد بررسی قرار گرفته است، که علت رکود بازار عملکرد فروشندگان دوره گرد و به ویژه فروشندگان دوره گرد کلیمی بوده است، که با مراجعه به درب منازل به زنانی که پس از جریان کشف حجاب تمایل به خارج شدن از منزل نداشتند، اجناس را می‌فروختند و همین امر بازار اصفهان را دچار رکود و ورشکستگی کرد.

در این مقاله با بررسی نقش فروشندگان دوره گرد به ویژه نقش کلیمی‌های دوره گرد و ارتباطشان با بازار اصفهان و رویداد کشف حجاب در دوران پهلوی اول، با تکیه بر اسناد، واکاوی شده است و ارتباط

---

۱. پژوهشگر ارشد تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی faezehtavakoli@yahoo.com

تنگاتنگ این رویداد با بخش اقتصاد آن دوران مورد بازنگری قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: رضاشاه، کشف حجاب، اقتصاد، فروشندگان

دوره گرد بهودی.

مقدمه

کشف حجاب اجباری زنان ایرانی در سال ۱۳۱۴ هجری شمسی با توسل به زور و فشار، تجاوز به خصوصی‌ترین حریم زندگی زنان ایرانی، پیامدهای متعددی را موجب گردید. کشف حجاب رضاشاه بخشی از سیاست‌های تجددخواهانه وی به شمار می‌رفت. رضا شاه با ایدئولوژی ملی‌گرایی، غیرمذهبی، مبتنی بر نظام پادشاهی، شالوده‌ی دولت جدید را پی‌ریزی کرد.

دولت در راستای اجرای کامل این سیاست دستور داد که همه زنان باید از زنان خاندان سلطنتی، که در مراسم رسمی و ضیافت‌ها بدون حجاب ظاهر می‌شدند، سرمشق بگیرند. بدین منظور در ماه‌های دی و بهمن ۱۳۱۴ هجری شمسی در سراسر کشور جشن‌هایی برای گرامیداشت بی‌حجابی برگزار شد و جراید هر روز گزارش‌های این جشن‌ها را برای اصلاحات چاپ می‌کردند. در واقع جشن‌ها بیشتر باعث دلهره و هراس شده بودند: «منظره مشترک بسیاری از این جشن‌ها زنان و مردانی بودند که در اتاق‌ها روبه‌روی هم نشسته بودند و زنان از خجالت صورت‌های خود را با دست یا با یقه کت‌هایشان می‌پوشاندند.» (کرونین، ۱۳۸۲: ۳۰۰)

واکنش عمومی در برابر بی‌حجابی اجباری دولتی، بر حسب هر طبقه و هر منطقه فرق می‌کرد. در میان برخی اقشار تجددخواه این امر به عنوان آزادی زنان با استقبال روبه‌رو شد و شادی فراوانی برانگیخت. اما برای اکثریت زنان ایرانی دوره‌ی دشواری آغاز شد و شگردهای گوناگونی برای ایستادگی در برابر تعدی دولت به زندگی خصوصی افراد ابداع شد. بسیاری از زنان در برابر این خواسته‌های متناقض، تصمیم به خروج از کشور گرفتند. در خرمشهر بعضی از زنان از مرز گذشتند و به عراق رفتند (بولتن وزارت خارجه، ۱۳۱۴: ۲۰۱). بسیاری از زنان که در خانه ماندند، با مشکلات فراوانی مواجه شدند:

اول آنکه در آن زمان خانه‌های ایرانیان حمام نداشت، بنابراین زنان برای حمام رفتن نیمه‌های شب از راه پشت بام و عبور از بام‌های خانه‌های همسایه خود را به حمام محل می‌رساندند، یا به امید این که چشم پاسبانی به آنان نیفتد از کوچه پس کوچه‌ها می‌گذشتند. (حائری، ۱۳۷۲: ۱۸ و ۱۵)

در برخی موارد ذکر گردیده که مردان همسران‌شان را در داخل گونی می‌گذاشتند و به حمام می‌بردند و این در حالی بود که ماجراهای تحقیر آمیز دیگری نیز نقل شده است. زنانی که برای حفظ شئون‌اتشان مجبور بودند در خانه بمانند، از خرید کردن در بیرون خانه محروم می‌شدند و مایحتاج خود را از دوره‌گردها تهیه می‌کردند و فروشندگان دوره‌گرد با استقبال از این شرایط، اجناس مورد لزوم خانواده‌ها را به درب منازل می‌بردند و می‌فروختند. با اسنادی که از مکاتبات برخی از این فروشندگان دوره‌گرد با تجار اصفهان موجود است، فروشندگان دوره‌گرد کلیمی سرآمد این گروه بودند.

در این مقاله تاثیر روند کشف حجاب رضا شاه بر رکود بازار اصفهان با تکیه بر نقش برجسته فروشندگان دوره‌گرد کلیمی در این رکود، بررسی می‌شود. لازم به ذکر است تاکنون به ابعاد فرهنگی، اجتماعی کشف حجاب پرداخته شده است. این مقاله به سهم خود می‌کوشد از منظر اقتصاد سیاسی به پدیده‌ی فوق‌الذکر و پیامدهای آن در یکی از بازارهای بزرگ ایران بپردازد.

اوضاع تجاری اصفهان در دوره رضا شاه

اوضاع تجاری اقتصادی ایران و از جمله شهر اصفهان در این دوران در پیوند با بحرانهای جنگ جهانی اول، دارای مشخصه‌هایی بود که از آن جمله می‌توان به رواج دلالی و واسطه‌گری تجار ایرانی برای شرکت‌های خارجی اشاره کرد که در نتیجه آن به کمبود نقدینگی و ورشکستگی طیفی از تجار و تجارخانه‌ها منجر گردید. قاچاق کالا و گریز از عوارض گمرکی و پرداخت مالیات را می‌توان به آن اضافه کرد. تمامی این عوامل زمینه‌های ورشکستگی برخی از تجار را فراهم آورد. چنانکه در اوایل دوران پهلوی، تجاری که ورشکسته شده بودند از دولت

طلب کمک کردند و حتی تقاضا داشتند در یکی از ادارات دولتی با حقوق متوسط (ماهی چهل تومان) به کار گرفته شوند. (ترابی فارسانی، ۱۳۸۴: ۴۳۶)

از طرفی تجار که در دوره مشروطه در پی تحقق خواست‌های خود مبنی بر امنیت، ثبات سیاسی، دولت متمرکز قوی و نظارت دولت در امور گمرک و صادرات و واردات بودند تا آنان را از تعرض قدرت‌های بیگانه در امان نگاهدارد، با سنگ اندازی‌های قدرتهای خارجی و عدم انسجام ملی، نظام مشروطیت را برای رسیدن به خواست‌هایشان ناکارآمد دیدند و ناامید شدند. عملکرد رضاشاه در دوره‌ی وزارت جنگ و ریاست وزرای نشانه‌هایی از امکان تحقق خواست‌های تجار را فراهم کرد و آنان را به سمت حمایت از عنصر سیاسی جدید فارغ از شکل نظام سیاسی آن کشاند. رضاشاه در اوایل سلطنت همچنان در مسیر مورد نظر تجار حرکت کرد و آنان را به ادامه این حمایت ترغیب نمود (همان، ص ۴۵۸).

همچنین ناسیونالیسم رضاشاهی در این دوران، در میان تجار قدرت بزرگی جلوه می‌کرد که می‌توانند در کنف حمایت آن به آسودگی به کسب و تجارت بپردازند. (فلور، ۱۳۶۵: ۱۸۳). علی‌رغم حمایت تجار بزرگ از رضاشاه، بازاریان خرده پا که از مخالفت رضاشاه با دستورهای شرعی، در هراس بودند، علیه او به تظاهر نیز می‌پرداختند. (مستوفی، ۱۳۴۳: ۳/۵۹۴).

در این دوران دولت به امور تجارخانه‌ها و تجار توجه می‌کرد و با تشکیل نهادهایی همچون اتحادیه‌ی تجار^۲ و محکمه‌ی تجارت در حمایت از تجار نقش مهمی ایفا می‌کردند و از حق و حقوق آنان حمایت می‌کردند. به عنوان مثال از سوی اتحادیه‌ی تجار اصفهان به حکومت اصفهان نوشته شد که در آن نمایندگان اتحادیه، برای شرکت در جلسه رسیدگی به مطالبات حاج محمدحسین سدهی معرفی شدند. اموال تاجر فوق پس از ورشکستگی، توسط حکومت اصفهان در دوران سردار جنگ مابین طلبکاران تقسیم شده بود. (۱۳۰۲ ه. ش) (ترابی، فارسانی، ۱۳۸۴: ۴۳۶) مسأله ورشکستگی و مسایل مالی طلبکاران در دوران قدرت‌گیری رضاخان و اوایل سلطنت وی، با قانونمند ساختن قوانین تجارت، مورد رسیدگی قرار گرفت ولیکن در این دوران در

۱. امین‌الضرب اتحاد تجار را در حین جنگ اول جهانی تشکیل داد این اتحادیه در زیر نقاب «منافع اقتصادی» در مسائل سیاسی

کشور شرکت می‌کرد. (مستوفی، ج ۳، ص ۱۸۴)

اصفهان در مقطعی که رضا شاه سیاستهای کشف حجاب را توسط عمال و کارگزارانش تعقیب می‌نمود، اسنادی دال بر ورشکستگی بازار اصفهان و رکود بازار مبنی بر عملکرد فروشندگان دوره‌گرد موجود است که با بررسی این اسناد به تقابلات بازاریان و فروشندگان دوره‌گرد به ویژه فروشندگان دوره‌گرد کلیمی پی برده می‌شود.

با مطالعه این دوران و وضعیت تجار، اعم از مسلمان و غیر مسلمان، تجار کلیمی و زرتشتی از فعالیت چشمگیری نیز برخوردار بودند و در شهرهای بزرگی مثل تهران، اصفهان، شیراز، همدان، کرمانشاه، و شهرها و روستاهای کوچک‌تر مستقر بودند. (آفاری، ۱۳۸۴)

در این مقاله متغیر اصلی کشف حجاب رضا شاه است که رابطه اقتصادی آن با بازار اصفهان در رابطه با متغیر فرعی دیگری که فروشندگان دوره‌گرد می‌باشد در ارتباط مستقیم قرار می‌گیرد و به ویژه نقش فروشندگان دوره‌گرد کلیمی در متغیر دوم، به لحاظ جایگاه و فعالیت یهودیان در شرایط آن دوران اصفهان به ویژه در ارتباط با پدیده‌ی کشف حجاب رضا شاه، مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

نگاهی به اوضاع یهودیان در اصفهان مقارن روی کار آمدن رضاشاه

اصفهان که روزگاری آنرا «دارالیهود» می‌خواندند، در ادوار تاریخ ایران جمعیت کثیری از یهودیان را در خود جای داده بود. تا اواخر قرن ۱۹ از جمعیت نه میلیونی ایران، پنجاه هزار نفرشان یهودی بودند که اغلب در شهرهای بزرگ مثل تهران، اصفهان، شیراز، همدان و کرمانشاه مستقر بودند. (آفاری، نقل از عیسوی ۱۳۸۴) از این جمعیت حدود ۱۲/۵۰۰ نفر آنان طی سالهای (۱۲۸۹ - ۱۲۲۱ هـ) در اصفهان مستقر بودند. (لوی، ۱۳۳۶: ۱۰۰۰) در دوره‌ی رضاشاه جمعیت یهودیان در تهران به ۲۰ هزار نفر رسید و یهودیان از وی به عنوان ناجی بزرگی یاد می‌کردند که در اثر آزادی‌های او، روی امنیت و آسایش را دیدند و متمکن شدند. در این دوران پولدارها و حتی عده‌ی کثیری از طبقه‌ی متوسط از محله‌های یهود خارج و در خیابانهای جدید التاسیس تهران ساختمانهایی می‌سازند و سطح رفاهی آنان افزایش می‌یابد و از طرف دیگر چون پایتخت رو به توسعه بود و مقررات بازرگانی حضور تجار را در تهران اجباری کرد، جمعیت زیادی از یهودیان

شهرستانها به خصوص از کاشان و همدان متوجه تهران شدند و بدین ترتیب عده‌ی یهودیان پایتخت که تهران بود در اواخر ناصرالدین شاه به ۳ هزار نفر می‌رسید، در اواخر سلطنت رضاشاه قریب به ۲۰ هزار نفر گردید. (لوی، ۱۳۳۶: ۹۶۳)

وضعیت اجتماعی اقتصادی یهودیان در دوره رضاشاه به دنبال تحولات انقلاب مشروطه بهبودی نسبی یافت و عصر جدیدی برای یهودیان ایران بوجود آمد. عزیزالله سیمانی، نماینده‌ی یهودیان در مجلس، برای نخستین بار نظریه‌ی پیشنهاد برابری حقوق شهروندان که به کاهش تبعیض علیه یهودیان و مسیحیان و غیره منجر شده بود، را مطرح کرد. (آفاری، ۱۳۸۴)

لازم به ذکر است انتخاب وی مورد بحث و مخالفت علما با مشروطه خواهان شد و برخی مشروطه خواهان از جمله اعضای انجمن مخفی با نمایندگی وی مخالفت کردند. لذا در مجلس اول ارامنه و یهودیان مسئولیت نمایندگی خود را بر عهده سید محمد طباطبایی و سیدعبدالله بهبهانی قرار دادند. (کرمانی، ۱۳۳۲: ۵۴۴ - ۵۴۱)

در مجلس دوم (۱۲۹۰ - ۱۲۸۸) با حمایت دموکرات‌ها از حقوق غیرمسلمان‌ها، نماینده‌ی یهودیان "دکتر لقمان نهواری" که دارای مدرک پزشکی از دارالفنون بود، توانست تا دوران رضاشاه کرسی مجلس را حفظ کند و با کمک همکارانش از جمله قاضی دادور برای از بین بردن انواع تبعیض دینی علیه یهودیان اقداماتی انجام دهد. (آفاری، همان).

قوانین متعددی که پیش از آن به لحاظ ناپاکی و نجاست یهودیان و رفت و آمد و خوراک آنان وضع شده بود در ۱۳۰۹-۱۲۹۹ در زمان رضاشاه ملغی شد. قوانینی هم که در اواخر قرن نوزدهم توسط علما در جهت ممنوعیت یهودیان وضع کرده بودند، ملغی شد. از جمله قانون جزیه که طبق آن یهودیان در فعالیتهای اقتصادی باید مالیات اضافه و جداگانه‌ای به نام جزیه بپردازند. لازم به ذکر است این قانون ریشه در قوانین وضع شده توسط خلیفه‌ی دوم عمر در قرن اول هجری قمری داشته و به نام "معاهده عمر" معروف بود. همچنین قانون دیگری نیز مبنی بر ممنوعیت زدن حجره در بازار توسط یهودیان برقرار گردیده بود که می‌توان این قانون را زمینه رواج دوره گردی یهودیان در دوره‌ی معاصر دانست.

تجارت یهودیان در اصفهان

استقرار یهودیان در محله یهودی نشین که به نام جوباره یا جویباره گفته می‌شود، قدیمی‌ترین هسته‌ی این شهر است. به طوریکه قدمت این محله کهنه قدیمی را باید با قدمت شهر اصفهان فعلی یکسان داشت. (شفقی، ۱۳۵۳: ۴۰۳)

یهودیان اصفهان در دوره‌ی رضاشاه به شغل پیلهوری، بزازی، زرگری و عتیقه فروشی اشتغال داشتند. (تاج‌پور، ۱۳۴۴: ۴۰) برخی از یهودیان نیز به مناصب بانکداری، مالیات‌چی و خزانه داری دربار نیز رسیدند. با این حال اکثر یهودیان شغل‌های پایین و ساده‌تری مثل فروشندگی، نساجی و غیره اختیار می‌کردند. در گزارشی از اداره‌ی خارجه انگلستان در مورد تجارت یهودیان می‌خوانیم: «در کل ایران، یهودیان جایگاه مهمی در تجارت کشور ندارند، اما در برخی مناطق مثل بوشهر به نتایج مطلوبی دست یافته‌اند.» مک‌لین، سفیر انگلستان معتقد است یهودیان نقش مهمی در واردات منسوجات از منچستر به بغداد ایفا می‌کنند. (آفاری، ۱۳۸۴: ۱۳۸)

تجارت یهودیان در اصفهان: شامل داد و ستد فرش، پارچه و عتیقه بود، این که چرا در زمینه مواد غذایی خرید و فروش نمی‌کردند، محدودیت‌های اجتماعی بود که باعث محدودیت اقتصادی آنان نیز شده بود. مثلاً به خاطر مسئله‌ی نجاست، مسلمانان اجازه نداشتند از یهودیان خوراکی بخرند. به همین دلیل اکثر یهودیان ایرانی برای امرار معاش به تجارت اینگونه کالاها می‌پرداختند. این حرکت باعث درجا زدن یهودیان در دادوستد فرش، پارچه، عتیقه شده بود. با وجود این بسیاری از خانواده‌های یهودی ایران، در دوره‌ی پهلوی از قبال تجارت همین اشیاء متمول شدند. (همان جا)

لازم به ذکر است قوانین شرعی و عرفی که برخی به دنبال فتوای علما و برخی بقایای قوانین قرن اول ه.ق وضع شده توسط خلیفه دوم، عمر، با نام «معاهده عمر» بود، محدودیت‌های اقتصادی را برای یهودیان و تسهیل تجارت مسلمانان ایجاد کرده بود که در ذیل مختصر به آن اشاره می‌گردد:

- ۱- یهودیان باید مالیات اضافه و جداگانه‌ای به نام جزیه پردازند. ۲- نباید در بازار حجره بزنند. ۳- مسلمانان نباید از یهودیان چیزی بخرند. هرچند که داد و ستد با یهودیان به طور محدودی

انجام می‌شد. ۴- نباید در امور حقوقی به عنوان شاهد پذیرفته شوند. ۵- وقتی مسلمانی فرد یهودی را به شدت مورد حمله قرار می‌داد، یهودی می‌توانست با پذیرش اسلام جان خود را حفظ کند، گاهی وقتی اهالی محله مورد هجوم قرار می‌گرفتند. برای حفظ جانشان به طور دسته جمعی مسلمان می‌شدند و قوانین دیگری که در این مقال نمی‌گنجد.

قوانین متعددی نیز به لحاظ ناپاکی و نجاست یهودیان و رفت و آمد و خوراک آنان، وضع شده بود که در (۱۳۰۹-۱۲۹۹) در زمان رضاشاه پهلوی (۱۳۱۰-۱۳۰۴) ملغی شد. (آفاری، ۱۳۸۴: ۱۴۷)

یهودیان اصفهان به دنبال ملغی شدن قوانین مذکور در سطح گسترده تری به دوره گردی پرداختند. جریان از این قرار بود که زنان مسلمان معتقد پس از کشف حجاب رضاخان به جهت محدودیت‌ها و تهدید و ارباب، برای تهیه‌ی مایحتاج خود نمی‌توانستند از منزل خارج شوند، لذا از فروشندگان دوره گرد که اغلب آنان یهودی بودند خرید می‌کردند.

فروشندگان دوره گرد یهودی که پیوسته دوتا دوتا یعنی زن و شوهر با هم برای فروش کالاهای خود راه می‌افتادند، بی آنکه چار بزنند، زن داخل خانه می‌رفت و شوهر دم در می‌ماند و انواع اشیاء را اعم از رخت و لباس و گلیم، نمد و عتیقه می‌خریدند و اجناس چون منسوجات، فرش، جواهر و طلاجات و ... می‌فروختند. (نجمی، ۱۳۵۶، ص ۱۳۳) مشتریان این فروشندگان را به نوشته‌ی بنیامین در طبقات بالای جامعه ایران، اما به گفته مستوفی که خود عضو طبقات بالا بوده طبقات پایین اجتماع می‌دانستند. (فلور، ۱۳۶۵: ۲/۱۱۴)

در شرایطی که ذکر گردید فروشندگان دوره گرد هم با زنان طبقات بالا و هم با زنان طبقات پایین معامله می‌کردند، زیرا کشف حجاب رضاشاه به طور عموم محدودیت را ایجاد کرده بود. از آنجا که فروشندگان دوره گرد یهودی هیچگونه مالیات صنفی یا اجاره دکان نمی‌پرداختند. در این معاملات سود زیادی عایدشان می‌گردید و همین امر زمینه اعتراضات تجار و بازاریان اصفهان را که در دوران کشف حجاب رضاخان رکود بازار را تشدید کرده بود فراهم آورد. در زیر به برخی از اسناد و مکاتبات بازاریان اصفهان و کلمی‌های دوره گرد اشاره می‌گردد:

مکاتبات تجار و یهودیان دوره گرد بر اساس اسناد

دو ماه پس از تاریخ کشف حجاب رضاشاه، عده‌ای از کسبه و بازاریان شهرضا طی نامه‌ای (۱۳۱۴/۱۲/۱۰) به نایب‌الحکومه‌ی شهرضا با اشاره به نهضت اخیر نسوان و برداشتن حجاب می‌نویسند: «مشاهده شده عده‌ای از کلیمی‌ها که از اطراف برای پاگردی به عنوان عرضه اجناس برای خانمها به درب منزل آنها و فروش اجناسشان و خرید اشیاء آنها از درب منازل اقدام کرده‌اند، موجب ضرر و زیان به کاسیان شهر به جهت اقتصادی دارد، کرده‌اند و هم اینکه مطرح می‌کنند که ممکن است در پیشرفت امر کشف حجاب هم تا اندازه‌ای جلوگیری شود، لذا تقاضای جلوگیری از منع کسب و کار آنان را می‌نمایند». (سند شماره ۱)

در این سند که کسبه‌ی شهرضا که از شهرهای اطراف اصفهان است، از سیاست کشف حجاب رضاخان حمایت کرده و عملکرد فروشندگان دوره گرد را به جهت آنکه حجره ندارند زیر سوال برده و از حکومت وقت می‌خواهند رسیدگی کنند، اما جریان گسترده‌تر و جدی‌تر می‌شود؛ زیرا طی نامه‌ای که در تاریخ ۱۳۱۵/۱/۲۶ عده‌ای از بازاریان اصفهان به حکومت اصفهان می‌نویسند «از کلیمی‌های بقچه گردانی که اجناس را به درب منازل می‌برند و بانوان محترمی که نمی‌خواهند بدون حجاب به خیابان بیایند، از این کار آنان استقبال کرده و موجب کساد فروش اجناس متعدد اعم از ابریشمی، طبیعی و مصنوعی گردیده‌اند، تقاضای ممانعت از کار کلیمی‌هایی که بدون مالیات دادن، اقدام به فروش اجناس می‌کنند را مطرح می‌کنند، تعداد ۳۲ نفر از کسبه‌ی سمسار و بزاز نیز زیر این نامه را امضا کرده‌اند». (سند شماره ۲)

در این سند با توجه به اینکه بخشی از کسبه‌ی بازار اصفهان نیز به کار یهودیان دوره گرد اعتراض دارند، بازاریان به لحاظ عملکرد دوره گردان کلیمی دچار ضرر و زیان شده‌اند و با اشاره به اجناس فروشی از قبیل ابریشمی، طبیعی و مصنوعی گسترده‌گی کار فروشندگان کلیمی بارزتر است.

در سند (۱-۲) حکومت اصفهان به شهربانی دستور جلوگیری از منع فروشندگان دوره گردی را می‌دهد و متذکر می‌شود که برحسب آنکه عبور زنهای با چادر از بازار قدغن شده و فروشندگان دوره گرد نیز زیاد شده‌اند، از فعالیت آنها جلوگیری نمایند. پس از دستورالعمل فوق،

عده‌ای از کلیمی‌های دوره گرد توسط ماموران مورد ضرب و شتم قرار گرفته و به دنبال آن، رئیس دبیرستان اتحاد اصفهان طی نامه‌ای در تاریخ (۱۳۱۵/۲/۸) به نایب‌الحکومه‌ی شهرضا، نسبت به ضرب و شتم فروشندگان کلیمی دوره گرد، شکایت کرده و تقاضای رسیدگی و حمایت از آنان می‌شود. (سند شماره ۳)

علت شکایت یهودیان دوره گرد به رئیس دبیرستان اتحاد، این بود که دبیرستان اتحاد مرکز یکی از انجمنهای خیریه و فرهنگی بود که متشکل از یازده نفر بودند و کلیه یهودیهای اصفهان بدون آنکه کارت عضویت داشته باشند، خود را عضو انجمن مزبور می‌دانستند. فعالیت این انجمن جمع‌آوری اعانه و کمک به فقرای کلیمی و به مراکز فرهنگی این اقلیت بود. البته وزارت فرهنگ نیز کمک مختصری به این انجمن فرهنگی می‌کرد. (تاج‌پور، ۱۳۴۴: ۴۱-۴۰) دو نفر از رهبران مذهبی یهودیان اصفهان به نامهای ملاشمعون یادگاران و ملا اسحق ربانی در مدرسه‌ی اتحاد شغل معلمی داشتند. (همان، ۴۲)

لازم به ذکر است، مدرسه‌ی اتحاد از سلسله مدارس زنجیره‌ای آلیانس بود. مدارس آلیانس در جهت رشد و ارتقاء آموزشی، فرهنگی جوامع یهودی در کشورهای مختلف در اواخر قرن نوزدهم تشکیل شد. (سرشار، ۱۳۸۴: ۱۹۴-۱۹۳). در ایران در دوران حکومت مظفرالدین شاه، اولین مدرسه‌ی آلیانس به حمایت کنسولگری‌های فرانسه و بریتانیا و نیز حمایت مالی دوستان تومانی مظفرالدین شاه در تهران افتتاح شد و مدارس بعدی در همدان سال ۱۹۰۰ میلادی، اصفهان سال ۱۹۰۱ میلادی، شیراز سال ۱۹۰۲ میلادی شروع به کار کردند و مدارس آلیانس بعدها به مهم‌ترین پایگاه یهودیان ایران تبدیل شد. همایش‌های اجتماعی و فعالیت‌ها و ملاقات‌های عمده در این مدارس صورت می‌گرفت و گاهی آلیانس حکمیت مرافعات مسلمانان و یهودیان ایرانی را به عهده می‌گرفت و مانع تحرکات ضدیهودی می‌شد. مدارس آلیانس وظیفه‌ی عمده‌شان حفاظت از جامعه یهود و مواجهه با چالشهای آنان در قرن بیستم بود. (همان، ۲۰۶-۱۹۴)

در سند شماره ۴ مورخ (۱۳۱۵/۲/۱۷) عده‌ای از کلیمی‌های دوره گرد ناحیه فلاورجان و کلو شاد و محله‌های اطراف آن به نایب‌الحکومه بلوک لنجان نامه می‌نویسند و از مورد مزاحمت قرار گرفتن توسط کسبه‌ی سرپل فلاورجان اعتراض می‌کنند و می‌نویسند ما چهار، پنج آبادی

گردش می‌کنیم و دکان گرفتن سرمایه‌ی کلی می‌خواهد و ما چنین سرمایه‌ای نداریم و اظهار می‌کنند که در این عصر هرگونه کسب آزاد است و لذا تقاضای خود را جهت عدم مزاحمت کسبه، از نایب‌الحکومه مطرح می‌کنند. همچنین در سند شماره ۵ مورخ ۱۳۱۵/۲/۲۴ نیز عده‌ای از جماعت پیلهور کلیجان به رئیس مدرسه‌ی آلیانس نامه نوشتند و از اینکه مامورین امنیه و نظامی از کسب آنان در شهر و دهات ممانعت می‌کنند و مزاحمت ایجاد می‌کنند، اعتراض کرده و مطالبات خود را مبنی بر مذاکره و حمایت رئیس مدرسه‌ی آلیانس خواستار می‌شوند.

لازم به ذکر است در اسناد (۵-۱) و (۵-۲) و (۵-۳) نامه‌ی یک نفر کلیمی فروشنده دوره‌گرد به نام الیاس ولد حیثم فرزام نیز ضمیمه است که بر طبق آن در هنگام فروشنده‌گی دوره‌گردی در فلاورجان مورد ضرب و شتم مامور دولت قرار گرفته و دستش می‌شکند که طی نامه‌ای به ریاست دبیرستان اتحاد تقاضای رسیدگی می‌کند.

بر طبق سند ۶ رئیس دبیرستان اتحاد طی نامه‌ای مورخ ۱۳۱۵/۲/۲۵ به آقای حکمران اصفهان «اعتراض پیلهورهای ناحیه فلاورجان و عمل مامورین را نوشته و از حکمران اصفهان می‌خواهد که اگر دوره‌گردی پیلهوران در خارج از شهر ممنوع است و نبایستی دوره‌گردی بنمایند مرقوم فرمایند تا جماعت مطالبات خود را جمع‌آوری کرده و در پی کار و شغل دیگری بروند. در تاریخ ۱۳۱۵/۲/۲۹ بر طبق سند (۶-۱) نایب‌الحکومه لنجانان عین عریضه عده‌ای از اهالی فلاورجان مبنی بر شکایت از دوره‌گردان و پیلهورهای کلیمی و عین عریضه کلیمی‌ها نسبت به شکایت اهالی را به اداره حکومتی اصفهان ارائه می‌نماید و متذکر می‌شود که کلیمی‌ها کما فی‌السابق مشغول کسب خود شده تا هر قسم که مقتضی است مقرر فرمایید».

در سند شماره ۷ کلیمی‌های دوره‌گرد در تاریخ ۱۳۱۵/۳/۶ نامه‌ای به اداره‌ی امنیه اصفهان نوشته و خواستار امنیت شغلی‌شان می‌شوند و به جهت آنکه هم مبالغ کثیری جنس از تاجر و بنکدار نسیه گرفته‌اند و هم در همان حدود نسیه داده‌اند و اینکه مطالبات متعدد نیز دارند و استطاعت گرفتن دکان ندارند و کارشان گردش‌ی است، تقاضای جلوگیری از مزاحمت‌های ماموران امنیه را می‌کنند.

نکته‌ی بسیار مهم در این سند این است که یهودیان دوره گرد اجناس را از همان تاجر و بنکداران می‌گرفتند که در بازار مسلماً حجره داشتند و تاجران برای فروش اجناسشان در دوران رکود بازار به صورت نسبه به فروشندگان دوره گرد برای فروش می‌دادند.

در تاریخ ۱۳۱۵/۳/۱۲ نایب‌الحکومه حکومت چهارمحال بختیاری نیز طی نامه‌ای به اداره حکومت اصفهان از کلاهبرداری کلیمی‌های دوره گرد شکایت می‌کند مبنی بر اینکه کلیمی‌های دوره گرد از رعایای ساده امتعه‌شان را به قیمت نازل خریداری می‌کنند و تقاضای قدغن شدن فعالیت آنها را می‌کند. (سند شماره ۸) در واقع در این سند به طور واضح عملکرد کلیمی‌های دوره گرد بدین لحاظ که صرفاً فروش اجناس نبوده بلکه با استفاده از سادگی رعایا کالاهای قیمتی را که گنجینه‌های این مردم به حساب می‌آمده به قیمت نازل می‌خریدند و با در اختیار قرار دادن اجناس به واسطه‌های یهودیان آنها را از کشور خارج می‌کردند. چنانکه سومبارت جامعه شناس و اقتصاددان آلمانی از مردم انگلیس نقل می‌کند: «بازرگانان یهودی مغازه‌های خود را از اجناس خارجی نظیر کلاه، کفش، جوراب، دست‌کشهای چرمی، ظروف و دیگ‌های مسی و فلزی و دیگر وسایل آشپزخانه و انواع لباس پر می‌کنند و اغلب این کالاها با کشتی‌های انگلیسی وارد می‌شوند.» (سومبارت، ۱۳۸۴: ۱۴۹)

این کالاهای گران‌بها پس از ارزیابی به مال‌خرها داده می‌شد. این مسئله یکی از نکات مهم در تاریخ ایران است که چگونه اشیاء عتیقه و خاص کشور ما باید در موزه‌های خارج از کشور به نمایش درآید. سند بعدی گواه بیشتری بر این مدرک است.

در سند شماره ۹ در تاریخ ۱۳۱۵/۳/۲۵ نایب‌الحکومه چهارمحال مجدداً به حکومت اصفهان می‌نویسد: «پس از مطالعه بررسی شکایات اهالی و کسبه به این نتیجه رسیدند که کلیمی‌های دوره گرد از هیچ نوع بی‌اعتدالی نسبت به خانواده‌های زارعین و دهاتیها فروگذاری نکردند و اجناس را به قیمت‌های نازل از دست آنها خارج می‌کنند و چون محل و مکان معینی ندارند، تعقیب آنها امکان ندارد»، لذا به جهت ثروت‌مندی فوق‌تصور آنها و گدایی و بیچارگی زن و مرد رعیت، مهمترین دلیل برای جلوگیری از ادامه کسب آنها، دائر کردن دکان باید باشد و خرید اشیا و عتیقه و فروش اجناس به قیمت‌های گزاف از طرف آنها باید جلوگیری شود.»

در شهر کرد نیز گزارش‌هایی از شکایت پيله‌ورهای شهر کرد مبنی بر ممانعت کارشان شده که در سند شماره ۱۰ رئیس دبیرستان اتحاد موارد شکایت را به نایب‌الحکومه اصفهان نوشته است. در سند شماره ۱۱ نایب‌الحکومه اصفهان دستور تحقیق در زمینه‌ی معاملات پيله‌ورهای کلیمی در شهر کرد را صادر می‌نماید.

«در تاریخ ۱۳۱۵/۳/۳۱ عده‌ای از پيله‌ورهای کلیمی عریضه‌ای را به نایب‌الحکومه اصفهان نوشته و مشکلات خودشان را در رابطه با علت دوره‌گردی ذکر می‌کنند. از جمله اینکه، در آبادی ده، دوازده خانواری گنجایش دکان ندارد و ما هر یک در هر روزی چندین آبادی اطراف را گردش می‌کنیم تا مختصر فروش نقد و نسیه بنماییم و متذکر می‌شوند که اگر ما سرمایه حسابی داشتیم در شهر مغازه باز می‌کردیم و خود از زحمت دهات رفتن و صدمات ایاب و ذهاب نجات می‌یافتیم؛ ولی چه کنیم که دستمان خالی است. (سند شماره ۱۲)

در این سند گستردگی کار یهودیان دوره‌گرد بسیار مشخص است، زیرا خودشان ذکر می‌کنند که چندین آبادی را هر یک تحت پوشش دارند و در نتیجه نمی‌توانند مغازه داشته باشند. در سند مهم دیگر خیلی محرمانه که از طرف نایب‌الحکومه اصفهان به حکومت چهارمحال در تاریخ ۱۳۱۵/۴/۷ نوشته شده است و در آن در مورد اجازه تأسیس کارخانه نختاب به کلیمی‌ها به لحاظ آنکه بیکارهای کلیمی در آنجا مشغول کار شوند و ارتزاق نمایند و همچنین نوشته که در شهرداری عملگی بسیار است و اگر منظور ارتزاق باشد از این دو راه می‌توانند استفاده نمایند. فقط تذکر می‌دهد که موضوعی که مطرح است طلب‌هایی است که از اشخاص دارند و باید وصول نمایند و در پایان می‌خواهد که اقدامات به خشونت صورت نگیرد. (سند شماره ۱۳)

درباره‌ی طلب‌ها که در این سند آمده است منظور طلب‌هایی که فروشندگان دوره‌گرد از روستائیان دارند، زیرا روستائیان اغلب اوقات اجناس را از دوره‌گردها نسیه می‌خریدند و پس از برداشت محصول بهای اجناس را به دوره‌گردها می‌دادند و آنان نیز به تبع آن به تجار اصفهان می‌پرداختند و در واقع فروشندگان دوره‌گرد واسطه‌هایی بودند بین تجار و مردم روستا که حق معامله‌شان نیز چند طرفه بود، زیرا هم روی قیمت اجناسی که به صورت نسیه می‌فروختند یک بهایی از روستایی اضافه می‌گرفتند و هم اینکه بابت واسطه‌گری نزد تجار و سهمی به آنان تعلق

می‌گرفت، و هم اینکه به اشیای عتیقه و گرانبهای دست پیدا می‌کردند. نکته‌ی مهم دیگر در این سند، که با وجود آنکه اجازه احداث کارخانه نختاب توسط کلیمی‌ها نیز صادر شده بود، استقبالی از طرف کلیمی‌ها نشده بود و آنان همچنان به شغل دوره‌گردی مشغول بودند و این نیز خود دلیل دیگری بر درآمد گزاف یهودیان از دوره‌گردی است.

در سند دیگری که از طرف صنف بزاز نجف آباد به حکومت اصفهان است (۱۳۱۵/۴/۲۱) خواسته شده که «کلیمی‌های دوره‌گرد را وادار به کرایه مغازه نموده، زیرا مردان نجف آباد اکثراً در باغات مشغول زراعت می‌باشند و معاملات بازار با طائفه نسوان است و از ۹ ماه قبل که معادل یکصد هزار تومان به طایفه نسوان نسیه داده ایم والحال که موقع به‌دست آمدن محصول است و باید آنرا وصول و به تجار اصفهان پردازیم از تاریخی که کشف حجاب در نجف آباد عمل شده است نسوان ابداً از منازل خود خارج نمی‌شوند و کلیمی‌ها موقع را غنیمت دانسته و مایحتاج آنها را به درب منازل می‌برند و آنان محتاج به بیرون آمدن نیستند و این مسئله وسیله بدبختی صنف بزازان را فراهم کرده است. لذا می‌خواهند که حکومت اصفهان به این دوره‌گردی کلیمی‌ها خاتمه دهد» (سند شماره ۱۴). از این سند استنباط می‌شود که به فروشندگان کلیمی دوره‌گرد اغلب نقاط اطراف اصفهان را نیز تحت پوشش تجارتی داشتند و دیگر آنکه آنچه باعث ضرر و زیان مضاعف تجار شده بود، هم دوره‌گردان و هم فروشندگان دوره‌گرد و هم اقلام نسیه‌ای بوده است که قبل از جریان کشف حجاب رضا شاه، بازاریان در اختیار مردم و روستائیان و شهرستان‌های اطراف مثل نجف آباد قرار داده بودند.

در پاسخ به صنف بزاز نجف آباد در تاریخ ۱۳۱۵/۴/۳۱ از طرف شهردار نجف آباد نامه‌ای به اداره حکومتی اصفهان ارسال می‌گردد و در آن متذکر می‌شود: «طایفه‌ی نسوان برای معاملات با حالت فرح و انبساط در ایاب و ذهاب می‌باشند و صنف بزاز اجناس خود را نسیه به اهالی فروخته‌اند و کلیمی‌های دوره‌گرد نیز این عمل را نموده و فعلاً مشمول مالیات بر عایدات نشده‌اند. چون کسب آزاد است، نمی‌توان با دوره‌گردی آنان مخالفت نمود و می‌خواهند که دستورات مقتضی را مقرر کنند». (با امضاء محمد رحیم برومند، سند شماره ۱۵).

کلیمی های دوره گرد به دنبال منفعت و سود بیشترشان از دادن مالیات به اصحاب کارگزار دولت همواره طفره می رفتند. لذا یکی از دلایل تداوم کار آنان بر دوره گردی نفع شان از این کار بوده است و علت دیگر محدودیت اقلیت ها به لحاظ حقوقی و اجتماعی بود که پیش از این ذکر شد.

در سند شماره ۱۶ در تاریخ ۱۳۱۵/۴/۳۰ شهرداری سده به اداره حکومتی اصفهان از تحقیقات به عمل آمده ذکر می کند که « کلیمی های دوره گرد علاوه بر فروش اجناس بزازی خود، اجناس عتیقه و طلا و نقره را نیز خریداری می نمایند و یادآوری می کند که بهتر است، اداره حکومتی اصفهان آنان را تشویق به انتخاب محلی برای کسبشان کند. در تاریخ ۱۳۱۵/۴/۳۱ تعدادی از کلیمی های دوره گرد به نامهای یهودا فرزند اسحاق و سلیمان فرزند لاله زار و که مقیم قمیشه اصفهان هستند، نامه ای به حکمران اصفهان نوشته و شکایت می کنند که نایب الحکومه قمیشه اجناس اینان را مدت ۳ ماه است که ضبط کرده و از کسب آنان ممانعت می کند و اذعان می دارند که کسب آزاد است و نباید مانع کسب و کار ایشان بشوند و دیگر آنکه اجناس را از تجار اصفهان نسبه خریده اند و همانطور نیز فروخته اند و با توقیف اجناس، مقروض مانده اند. لذا تقاضای رفع توقیف می نمایند و متذکر می شوند چنانچه اینان مشمول مالیات بر عوائد هستند، مقرر کنند تا پردازند و آسوده خاطر به کسب پردازند. (سند شماره ۱۷)

در این سند با تأکید بر نسبه فروختن و تأکید بر همکاری تجار اصفهان برای عرضه محصولات، به گونه ای نحوه شکایت ها شکل جدیدی می گیرد. بدین ترتیب که کلیمی های دوره گرد می خواهند نشان دهند که جلوگیری از کار آنان ضرر و زیان به تجار نیز وارد می آورد. در واقع آنان با پنهان شدن پشت سر تجار، خواسته هایشان را به گونه ای مطرح می کنند تا به آنان رسیدگی شود.

در سند شماره ۱۸ نیز این موضوع از طرف کلیمی های دوره گرد نجف آباد در تاریخ ۱۳۱۵/۵/۲۶ مطرح گردیده است. طی جوابیه ای حکومت شهرضا به اداره حکومتی اصفهان می نویسد: "عرضحال دوره گردها به دلیل آن است که مغازه تهیه کرده اند، چندروزی مشغول کسب شده اند، ولی از جایی که گرفتن مغازه علاوه بر آنکه آنان را مقید به پرداخت مالیات و

عوارض دولتی و شهرداری می‌کرد آن را مانع از مقاصد سوءشان می‌دانستند، مغازه را ترک کرده و به اطراف برای دوره‌گردی رفته‌اند و لذا شکایت بر این اساس دانسته و تقاضا کرده است که کلیمی‌ها را وادار به مغازه گرفتن کنند و مطابق قانون عوارض و مالیات بگیرند». (سند شماره ۱۹) بعد از گذشت ۶ ماه از شکایت‌ها، مجدداً در تاریخ ۱۳۱۵/۶/۴ عده‌ای از بازاریان اصفهان به حکمران اصفهان نامه‌ای نوشته و «از کساد کار بازار در سرتاسر بازار اصفهان شکایت می‌کنند و مجدداً تاکید می‌کنند که کلیمی‌های دوره‌گرد باعث شده‌اند که کمتر خانم‌های اصفهان از منازل خود بیرون بیایند. لذا درخواست می‌کنند که از حضرات کلیمی که نه مشمول قانون مالیات بر عایدات و نه مالیات صد هشت و نه کرایه‌ی مغازه هستند جلوگیری شود». (سند شماره ۲۰)

این سند نشان دهنده‌ی آن است که رکود بازار اصفهان حداقل تا نیمه سال ۱۳۱۵ نیز ادامه داشته و فعالیت کلیمی‌های دوره‌گرد علاوه بر اطراف اصفهان، در داخل اصفهان نیز در سطح وسیع گسترش یافته است و این نشان‌دهنده‌ی آن است که دوره‌گردان کلیمی که در اطراف اصفهان پیش از کشف حجاب فعالیت داشته‌اند، تعدادشان محدود بوده و پس از کشف حجاب با استفاده از موقعیت بر تعداد آنان افزوده شده است.

در تاریخ ۲۸ شهریور ۱۳۱۵ نامه‌ای محرمانه از طرف وزیر داخله‌ی وقت به حکومت اصفهان نوشته شده و اولین موضع‌گیری وزیر داخله وقت مطرح شده است. (سند شماره ۲۱) در این نامه آمده است:

«عطف به نامه شماره ۹۲۰۴، ۱۵/۶/۱۶ راجع به موضوع دوره‌گردی کلیمی‌های پيله‌ور و سایر دوره‌گردها اشعار می‌دارد که در این موارد البته آنچه به نظر حکومت لازم باشد اقدام خواهند فرمود ولی رعایت این نکته فراهم باید کرد که از کسب و تجارت جلوگیری نشده باشد.»

از طرف وزیر داخله

در واقع اظهار نظر وزیر داخله بسیار محافظه کارانه است و در مورد نیامدن زنان به بیرون خانه و گسترش کار دوره‌گردها موضع‌گیری نکرده است. در نهایت در سند شماره ۲۲ در تاریخ ۲۴ آبان ۱۳۱۵ وزارت داخله حکومت اصفهان راجع به پيله‌ورها و کسبه دوره‌گرد «اشعار داشته‌اند که اساساً کسب آزاد است و نمی‌توان جلوگیری از کسب نمود، ولی در عین حال دوره‌گردی

پيله‌ورها دارای مفاسدی است که از آن جمله به دنبال نهضت بانوان و کشف حجاب ممکن است بعضی از آنها از خانه بیرون نیایند».

نتیجه‌گیری

کشف حجاب رضاشاه، چالش‌هایی را در سطوح اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی جامعه ایرانی به وجود آورد و دستاورد تمدن با شکوه ایران را که طی قرن‌ها حفظ شده بود، مخدوش کرد. حجاب زن ایرانی برگرفته از پیشینه فرهنگی جامعه ایرانی بود. طی قرن‌ها زنان ایرانی با حفظ حجاب، خود را از چشم اغیار می‌پوشاندند. هر چند این موضع ابتدا برای زنان طبقات بالا مطرح بود. اما زنان طبقات مختلف هم به تدریج از این امر پیروی کردند و با چنین فرهنگی به موانست رسیدند. زنان اقلیت‌های مذهبی هم اغلب با زندگی در بین اقشار مختلف از چنین فرهنگی تبعیت می‌نمودند و با حجاب در جامعه حضور پیدا می‌کردند. رضاشاه با بدعتی که در جریان مدرنیزاسیون تحمیلی خود در ایران ایجاد کرد، نه تنها بر هویت فرهنگی - مذهبی خدشه وارد نمود، بلکه به لحاظ اقتصادی تأثیر گذار بود. کشف حجاب رضاشاه و ارتباط آن با جامعه اقتصاد بازار اصفهان و رکود بازار این شهر، پدیده‌هایی همچون دوره گردی یهودیان را "رواج بیشتر می‌بخشید که آنهم به سهم خود عوارض و پیامدهایی به دنبال آورد که در این مقاله بدانها پرداخته شده است.

در این دوران که زنان برای حفظ حیثیت خود حتی برای حمام رفتن مشکل داشتند، مجبور بودند از فروشندگان دوره گردی که اغلب آنان یهودی بودند مایحتاج ضروری خود را اعم از البسه و ارزاق تهیه کنند. در واقع دوره گردان کلیمی در جریان کشف حجاب رضاشاه وسیله‌ای برای حفظ حجاب زنان گردیدند، اما آنان چون به قوانین و مقررات صنفی بازار اهمیت نمی‌دادند و توانسته بودند رقیب جدی برای بازاریان شوند، فعالیتشان مسئله‌ساز گردید. آنان باتمایل به خرید و فروش انواع و اقسام کالاهای مختلف و متنوع، تجارت خود را گسترش دادند و هرچند خود وامدار بازاریان اصفهان بودند، برخی از کالاها را نسیه نیز عرضه می‌کردند. از طرفی با نپرداختن مالیات که به دلیل نداشتن محل کسب قابل توجیه بود، رقیب جدی بازاریان شده بودند. به نحوی

که اعتراضات فراوان بازاریان اصفهان را فراهم آوردند. بی‌اعتنایی یهودیان دوره گرد به قوانین و مقررات صنفی و تاکید بر سودجویی از طرف سران مذهبی، فرهنگی جامعه یهود، بی‌قید و بند و فارغ از ضوابط موجود آن زمان، سودجویی آنان را به مراتب تشدید کرده بود. اشیای عتیقه‌ای که توسط کلیمی‌های دوره گرد از روستاها و منازل شهرنشینان جمع‌آوری می‌شد بخشی از میراث تمدنی ایرانیان بود که توسط آنها در برخی از موارد به بازارهای خارج از کشور از جمله انگلیس انتقال داده می‌شد.

فروشنندگان دوره گرد کلیمی برخلاف عرف جامعه به دنبال فروشنندگان و خریداران می‌رفتند و حاضر نبودند مغازه دایر کنند و منتظر فروشنده یا مشتری بمانند. اسنادی که ارائه گردیده است دال بر این موارد می‌باشد. آنان با دوره گردی به اهداف مهمی می‌رسیدند که برخی از آنها عبارتند از: اول، آنکه مالیات بر درآمد و مالیات بر مغازه و جا و مکان نمی‌دادند.

دوم، آنکه بازاریابی خانه به خانه آنان و عرضه‌ی مستقیم کالا بدون واسطه، همواره خریداران را در دسترس آنان قرار می‌داد و نیاز به تبلیغ برای فروش جنس نداشتند و آنرا به طور مستقیم عرضه می‌کردند.

سوم، آنکه آنان بدون هیچ قید و بند تجاری، از هر فرصتی برای عرضه اجناسشان در هر ساعتی از شبانه‌روز حداکثر استفاده را می‌کردند.

چهارم، آنکه در دوران کشف حجاب رضاشاه همانطوری که ذکر گردید زنان جامعه شهری از طبقات بالا و پایین و زنان محلات اطراف اصفهان برای حفظ حیثیت و آبروی خود از منازل خارج نمی‌شدند و حق انتخاب نداشتند هر جنسی که به آنان عرضه می‌شد. مجبور به خرید آن بودند.

پنجم، آنکه خرید اشیای عتیقه و جمع‌آوری خانه به خانه‌ی آنها، نه تنها روز به روز به ثروتشان می‌افزود، بلکه آنان با در اختیار گذاردن این اشیاء به تجار بزرگ و خروج آن از کشور، ثروت ملی را از کشور خارج می‌کردند و در برخی از موارد در این زمینه شبکه‌ای نیز عمل می‌کردند. آنان اشیای عتیقه با قیمت نازل آنها را از منازل می‌خریدند و از این طریق سودهای

کلان به جیب می‌زدند زیرا روستاییان و حتی جامعه شهری در زمان فروش جنس کهنه و قدیمی خود از ارزش آن اطلاع نداشتند و آنرا به بهای اندکی می‌فروختند.

هشتم، آنکه فروشندگان دوره گرد کلیمی با نسبه فروختن اجناس مشتریان را همواره مقروض به خود نگه می‌داشتند و با این کار مشتری را مادام‌العمر حفظ می‌کردند. در حالی که به ازای نسبه دادن اجناس مقداری نیز قیمت اجناس را بالاتر از ارزش واقعی می‌فروختند و سودهای کلان عایدشان می‌شد.

هفتم، آنکه هرچند همه فروشندگان دوره گرد کلیمی نبودند، اما برابر اسنادی که ارائه گردید، شکایت تجار بازار اصفهان از فروشندگان کلیمی بوده است و این دال بر این است که اغلب فروشندگان دوره گرد کلیمی بودند که بدون رعایت ضوابط تجاری و قانونی موجود، زمینه‌های اعتراض تجار را فراهم آورده بودند.

هشتم، آنکه تعیین کننده‌ی قیمت کالا دوره گردان بودند نه خریداران، بنابراین سود اصلی را دوره گردان می‌بردند.

با جمع بندی مواردی که به آنها اشاره شد، می‌توان گفت که کلیمی‌های دوره گرد با استفاده از محدودیت اجتماعی که رضاشاه در جریان کشف حجاب برای زنان ایرانی فراهم آورده بود، نه تنها به بازار و اقتصاد منطقه مرکزی ایران یعنی اصفهان لطمه‌های فراوانی وارد آوردند، بلکه با گسترش و رواج پدیده‌ی دوره گردی، بخش مهمی از بازار تجاری این منطقه در دست یهودیان قرار گرفت. از همه با اهمیت‌تر تاراج اشیای عتیقه و خروج آنها از کشور و عرضه آنها در موزه‌های کشورهای بیگانه می‌باشد که ضربه مهلکی بر فرهنگ و تاریخ ایران فرود آورد. کشف حجاب رضاشاه و پیامدهای آن شرایط مناسبی برای رشد اقتصاد یهودیان دوره گرد فراهم آورد و آنان را متمکن کرد و با رواج پدیده دوره گردی ضربات مهلکی بر اقتصاد بازار منطقه‌ای اصفهان و سایر شهرها وارد آمد و اهرمهای تجاری این منطقه و سایر مناطق در برخی موارد منحصر به این قشر گردید و پایه‌های اندیشه‌ی آزادی عمل فردی در فعالیتهای اقتصادی و خرده بورژوازی کمپرادور بنیان نهاده شد و توسعه یافت.

منابع

- تاج پور، محمدعلی، (۱۳۴۴) *تاریخ دو اقلیت مذهبی یهود و مسیحیت در ایران*، تهران، انتشارات موسسه مطبوعاتی فراهانی.
- ترابی، فارسانی، سهیلا، (۱۳۸۴) *تجار مشروطیت و دولت مدرن*، تهران، نشر تاریخ ایران.
- حائری، عبدالهای، (۱۳۷۲) *آن چه گذشت: بخشی از نیم قرن تکاپو*، تهران، انتشارات معین.
- سرشار، هومن، (۱۳۸۴) *فرزندان استر (مجموعه مقالاتی درباره تاریخ و زندگی یهودیان)*، ترجمه مهرناز نصریه، تهران، انتشارات کارنگک.
- سومبارت، ورنر، (۱۳۸۴) *یهودیان و حیات اقتصادی مدرن*، ترجمه رحیم قاسمیان، تهران، انتشارات ساقی.
- شفقی، سیروس، (۱۳۵۳) *جغرافیای اصفهان، اصفهان*، انتشارات جبل‌المتین.
- فلور، ویلم، (۱۳۶۵) *جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار*، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، انتشارات توس.
- کرمانی، ناظم‌الاسلام، (۱۳۳۲) *تاریخ بیداری ایرانیان*، چاپ دوم، کتابفروشی سینا.
- کرونین، استفانی، (۱۳۸۲) *رضاشاه و شکل‌گیری ایران نوین*، ترجمه‌ی مرتضی نائب‌فر، تهران، انتشارات جامی.
- لوی، حبیب، (۱۳۳۹ - ۱۳۳۴) *تاریخ یهود ایران*، تهران، انتشارات بروخیم.
- مستوفی، عبدالله، (۱۳۴۳) *شرح زندگانی من و تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه*، تهران، انتشارات زوار.
- نجمی، ناصر، (۱۳۵۶) *دارالخلافت تهران*، تهران، انتشارات بی‌نام.
- مجموعه آرشیو اسناد کتابخانه ملی ایران به شماره سند (۲۹۱۰۰۲۵۸۱ - ۶۱۸ ط ۴ آج) تاریخ ۱۳۱۵.